

Hroby v sídlištním prostředí velkomoravského výšinného hradiště sv. Hypolita ve Znojmě

■ Bohuslav F. KLÍMA
Masarykova univerzita Brno

Článek povšečně zpracovává nálezy ojedinělých i skupinových hrobů, objevených v průběhu dosavadních archeologických výzkumů velkomoravského výšinného hradiště sv. Hypolita ve Znojmě a stručně analyzuje některé složky materiální kultury.

The article briefly deals with the finds of single graves or their groups, discovered during the archaeological excavations of Great Moravian hillfort 'Hradiště sv. Hypolita' ('Hillfort of St. Hippolytus') in Znojmo. The work shortly analyses chosen elements of material culture.

Klíčová slova / keywords: Velkomoravské (raně středověké) hradiště; ojedinělé kostrové hroby na sídlišti; materiální kultura 9. – pol. 10. století n. l. / Great Moravian (early – medieval) hillfort; single and groupe skeleton burials in a settlement; material culture of the period from the 9th century to the first half of the 10th century AD.

Cílem našeho článku je rámcová úvaha nad jedním ze zajímavých jevů, které se objevují od hlubokého pravěku a nechybí ani na velkomoravských centrálních hradištích. Zatím, až na některé výjimky (např. Dostál 1982), zůstávají trošku stranou zájmu badatelů. Snad právě také proto se téma „ojedinělé hroby a skupiny pohřbů v sídlištním prostředí“ stalo hlavním předmětem jednání účastníků této konference.

Náš příspěvek se váže na velkomoravské mocenské ústředí ve Znojmě – Hradišti, které ve své době představovalo významné středisko celé jihozápadní Moravy i části Dolního Rakouska. Dlouho jsme se zde mohli chlubit právě pouze ojedinělými hroby, nebo jen dochovaným a neporušeným zbytkem jednoho jasného velkomoravského pohřebiště (Klíma 2004), než se nám v závěru roku 2007 konečně podařilo zachytit centrální nekropoli, na níž nyní výzkum každoročně pokračuje (Klíma 2009). Dnes již všemi ukazateli může být znojemské hradiště srovnáváno s těmi nejznámějšími pomoravskými centry. Jeho výzkum je však oproti těmto střediskům omezen způsobem provádění dosavadních terénních prací, jež mají zatím výlučně záchranný charakter. Na plošně omezených skrývkách, mnohdy jen v přísně daných výkopových rýhách a bez možností výrazněji rozšířit zkoumanou plochu potřebným směrem, se naše zjištění a z nich vyvozované závěry stávají značně torzovité a také diskutabilní. Takové velkomoravské centrum, jakým Hradiště sv. Hypolita bezesporu je, se stejně jako Mikulčice či Pohansko musí zkoumat rovněž formou systematických, velkoplošných výzkumů s možností sledovat všechny vzájemné souvislosti.

S vědomím zmíněného handicapu proto již také přistupujeme k předkládanému hodnocení nálezových skutečností, kontextům a z toho vycházejícím úvahám. Je nutné také zmínit, že náš příspěvek je pouze přehledný. V současné době je téma podrobněji studováno a v rámci připravované bakalářské práce bude také v nejbližší době s podrobným popisem hrobových celků a nálezů detailně vyhodnoceno.

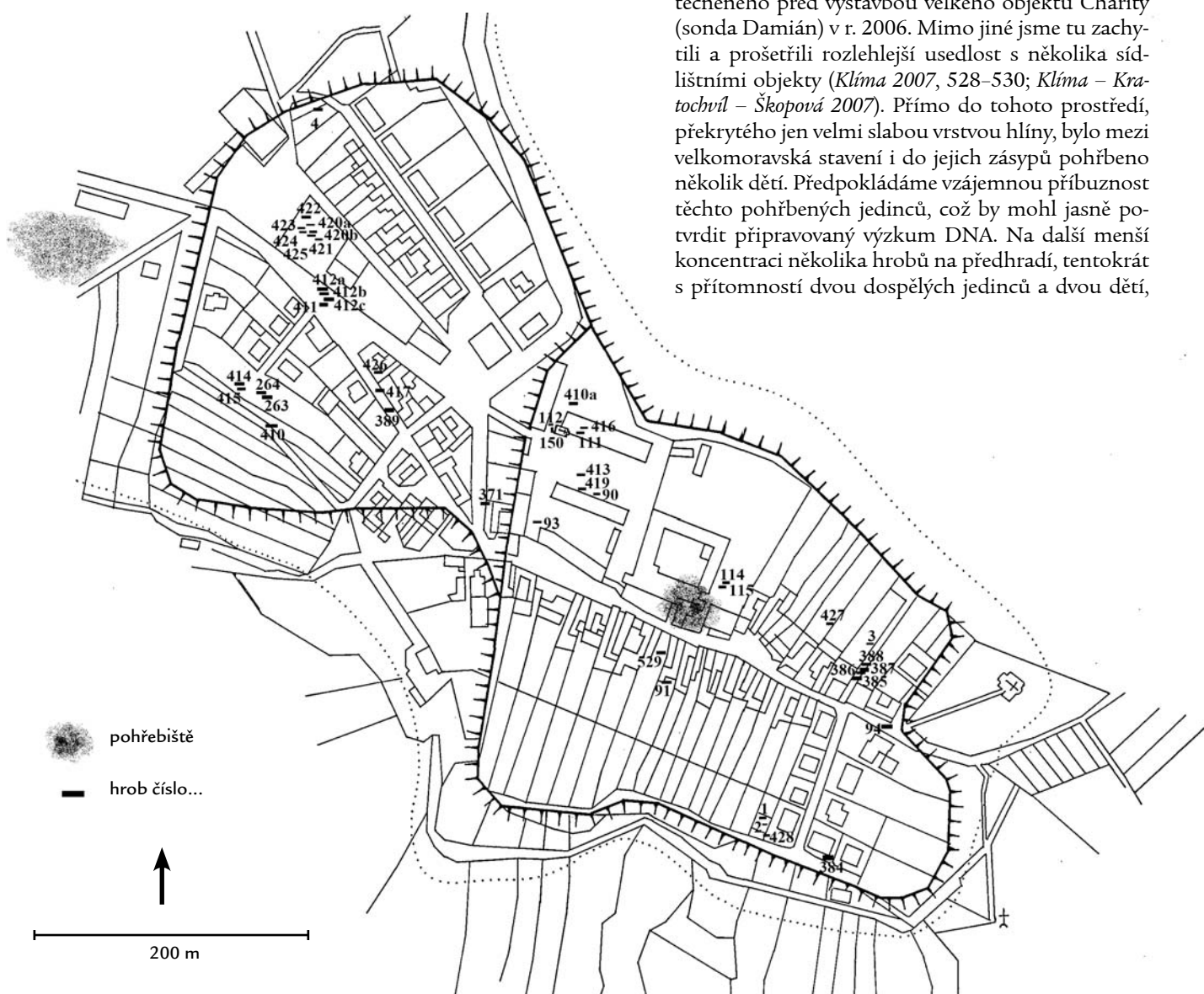
Rozlohou o málo více než 20 ha velké, mohutné opevněné znojenské výšinné hradiště tvoří dvě přibližně stejně velké části – vnitřní hrad a opevněné severozápadní předhradí. Za uplynulých 24 roků, kdy se zde nejprve pod hlavičkou AÚ AV ČR a od r. 1993 Masarykovy univerzity soustavněji věnujeme zdejšímu výzkumu, poskytlo toto centrum celkem 45 velkomoravských hrobů, které můžeme zařadit do sledované kategorie pohřbů v sídlištním prostředí. Není to zatím velký počet a navíc i některé do něj zahrnuté celky mohou být diskutabilní, neboť se nacházejí buď v dosahu zbytku pohřebiště (2 případy), nebo ve značně zdevastovaném prostředí přímo u základů kamenné stavby, které jsme právě také díky nim interpretovali jako zbytky základového zdiva velkomoravského kostela I. (také 2 hrobové celky) (Klíma 2001). Víme také o čtyřech dalších hrobech ze starších výzkumů, z nichž je pouze jeden v literatuře častěji zmiňován. A to v souvislosti s datací destrukce zdejšího mocného opevnění (Kalousek 1955; Dostál 1961; Měřinský 1986). K ostatním třem dříve objeveným hrobům bohužel přesnější informace s lokalizací naprosto chybí. Proto nebyly a ani nemohly být zaneseny do celkového plánu lokality a statistického vyhodnocení (obr. 1).

Lokalizace a úložné podmínky hrobů v rámci hradu a předhradí vykazují v některých ukazatelích a případech drobné odlišnosti. Ty jsou zaviněny především půdními podmínkami, které jsou pouze v jihozápadní části předhradí zcela jiné. Všude ve středových prostorách obou celků je při vrcholové ose ostrožny, táhnoucí se středem osídlené plochy ve směru SZ-JV, poměrně slabý hlinitý povrch podložního skalního masivu. Často zde podložní skála vystupuje dokonce až na samotný povrch terénu. Naopak v okrajových místech, blíže opevnění, se hnědozem s příměsí kamenné drti ze zvětralého povrchu podložní skály postupně po staletí vrstvila do mocnějšího souvrství. A to díky splachům i dlouhodobému zemědělskému obhospodařování na mírně svažitéch parcelách

místních obyvatel. K záměrnému umělému vyrovnání skloněného terénu nejrůznějšími navážkami docházelo po několik staletí také v areálu celé zahrady a obrovského hospodářského dvora kláštera Křižovníků, v centru vnitřního hradu. To však byly vůči velkomoravským hrobům všechno mladší procesy. Hroby samotné zde byly až na některé velmi mělké pohřby dětí běžně zasekávány 15–25 cm do skály a kryla je pouze jedolitá svrchní hnědozem, bez patrných rozdílů ve své struktuře i zabarvení. V ní se naprosto nemohly vysledovat okraje zásypu hrobových jam. Velikosti hrobů se proto určovaly jen na základě dna hrobové jámy v zasekané podložní skále. Pouze ve zmíněném prostoru jz. předhradí byly půdní podmínky odlišné. Zde se také na mírném svahu, skloněném k jihu, objevila rozsáhlejší a mocnější vrstva spraše, která postupovala dále západním směrem a plynule navazovala na táhlé úbočí, na němž jsme zjistili přítomnost centrálního

pohřebiště. Zde objevené hroby byly uloženy do spraše a dno jejich jam nedosahovalo skalního podloží. V těchto případech byly terénní podmínky dobře čitelné a dokumentovatelné.

Z celkem 49 uvedených celků jsme jasně lokalizovali 45 našich hrobů a z jmenovaných čtyř starších pouze dva. Z nich navíc jeden jen přibližně do prostoru zahrady hostince u Vítků. Můžeme tak konstatovat, že se jednalo o 25 hrobů v areálu vnitřního hradu (14 Infans; 2 Juvenis; 9 Adultus) a 22 hrobů na opevněném předhradí (15 Infans; 1 Juvenis; 6 Adultus). V obou případech opevněných celků výrazně převažovaly hroby dětí, kterých byla absolutní většina v počtu 29 + 3 dospívajících jedinců (juvenis). Při pozorném sledování rozložení hrobů na Hradišti nám současný stav výzkumu a prošetřené plochy dovolí vyslovit jistou představu o určité větší koncentraci hrobů na nejvyšším místě předhradí. Zde však mohou situaci trochu zkreslovat výsledky jednoho z mála provedených vcelkoplošných výzkumů, uskutečněného před výstavbou velkého objektu Charity (sonda Damián) v r. 2006. Mimo jiné jsme tu zachytili a prošetřili rozlehlejší usedlost s několika sídlištními objekty (Klíma 2007, 528–530; Klíma – Kratochvíl – Škopová 2007). Přímo do tohoto prostředí, překrytého jen velmi slabou vrstvou hlíny, bylo mezi velkomoravská stavení i do jejich zásypů pohřbeno několik dětí. Předpokládáme vzájemnou příbuznost těchto pohřbených jedinců, což by mohl jasně potvrdit připravovaný výzkum DNA. Na další menší koncentraci několika hrobů na předhradí, tentokrát s přítomností dvou dospělých jedinců a dvou dětí,

■ OBR. 1 Znojmo-Hradiště sv. Hypolita, celkový plán se zakreslenými místy hrobů z 9. – počátku 10. století na snímku katastrální mapy s vyznačenou linií opevnění hradu (pravá polovina) a severozápadního předhradí.

jsme ve výkopu rýhy pro plyn narazili asi 40 m JV směrem od předchozí skupiny. V tomto případě se nabízí reálná představa pohřbu rodičů se dvěma dětmi. Díky několika drobným záchranným akcím se dále JV směrem, poblíž centra a těsně pod vrcholovou osou ostrožny na předhradí, podařilo prozkoumat další hroby, které však byly částečně porušeny novodobou výstavbou.

■ **OBR. 2** Zlacená náušnice z hrobu 410 na rozhraní předpadného pohřebiště u kostela I. a sídlištního prostředí. Z hrobu pocházejí ještě také dva další předměty náhrdelníku – korálek s oky a bronzový závěsek, které jsou však staršího původu a představovaly nalezené a druhotně použité předměty.

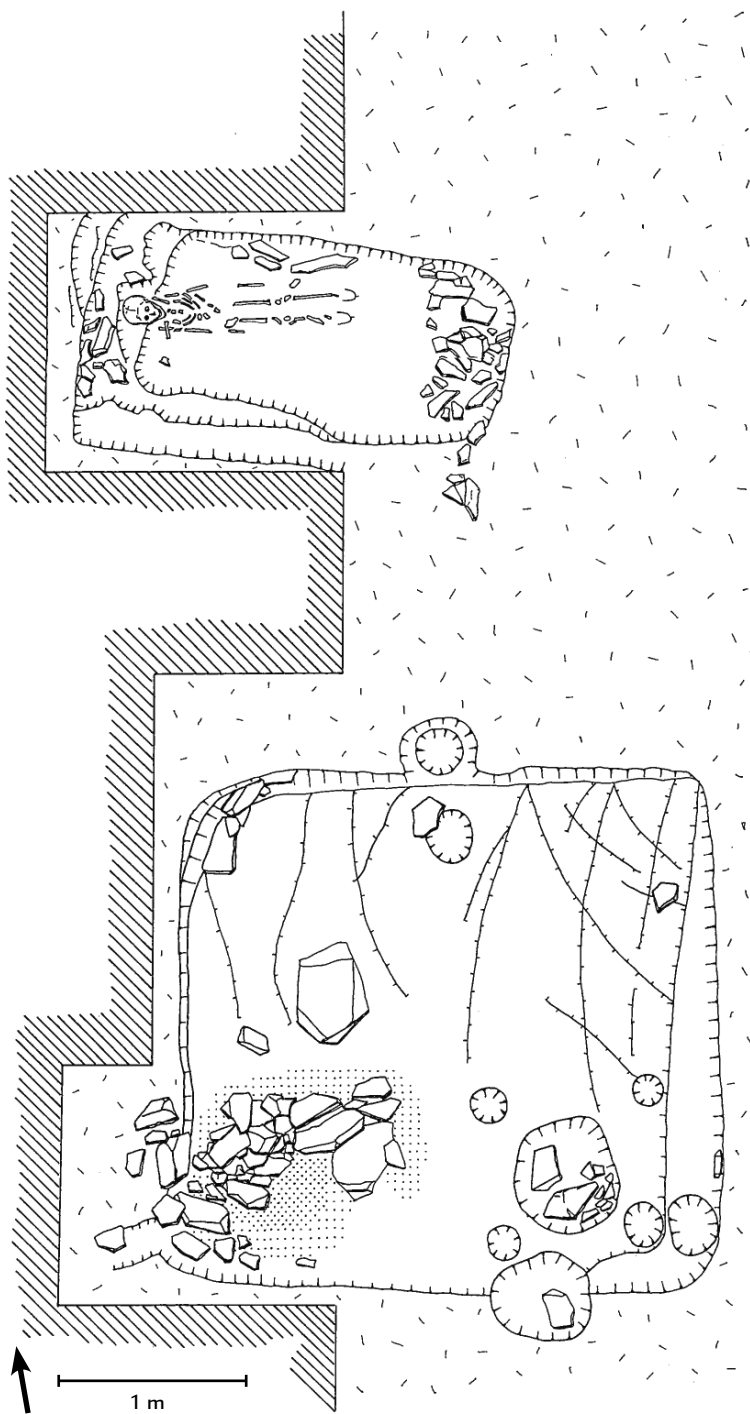
V rámci vnitřního hradu se při odhlédnutí od zachyceného zbytku pohřebiště u II. kostela s 29 bohatými velkomoravskými hroby (Klíma 2004), objevilo několik tentokrát rozptýlených hrobů v porušeném prostředí nejbližšího okolí stavebních pozůstatků I. kostela. Prostor zde, na nejvyšším místě hradu a nedaleko od jeho předpokládaného hlavního vstupu, kde podložní skalní masiv vystupuje až na úroveň dnešního povrchu, je překryt jen slabou vrstvou zeminy. Zdejší hroby však nemusely patřit k ojedinělým, ale mohly být součástí zbytku dnes zcela zdevastovaného menšího kostelního pohřebiště okolo zmíněné církevní stavby. Několik drobných předmětů, spíše hrobového charakteru (skleněné gombíky, náušnice ad.), vyzvednutých z porušené a možná dokonce několikrát převrácené kulturní vrstvy, by takovou představu mohlo podepírat. Dalším drobným důvodem je skutečnost, že sídlištní objekty kolem kostela zcela postrádáme a objevují se až s určitým odstupem od této stavby, kterou zcela respektovaly. Na severním okraji tohoto volného sídlištního prostoru se nacházel velmi zajímavý dětský hrob č. 410, situovaný přibližně 21 metrů severně od pozůstatků vlastního kostela č. I. Jeho hrobová jáma, opět zasekaná do skalního podloží, z jižní strany mírně zasahovala do zahluobeného čtvercovitého půdorysu podlahy velkomoravského domu. Z kostry se zachovala jen obličejová část lebky a zbytky několika kostí. Pozornost však vzbudila v prostoru hrudi objevená krásná zlacená bronzová náušnice s uzlíčky,

provedenými granulací o 6 zrnech a s oboustranným hrozníčkem. Vedle této náušnice jsme z oblasti hrudi pohřbeného dítěte vyzvedli ještě polovinu cihlově červeného korálu se dvěma vystoupilými modrými oky na bílém podkladě a malý bronzový závěsek. Oba předměty staršího původu a data výroby tvořily součást náhrdelníku (**obr. 2**).

V areálu vnitřního hradu stojí za povšimnutí také seskupení čtyř zasekaných hrobů při východním okraji ostrožny. Tři z nich však byly porušeny a překryty nejen stojícím stavením z 19. století, ale také zděnými základy hraniční zdi mezi parcelami (sonda Mikudim). V celistvosti se zde podařilo prošetřit jen jediný hrob, náležející dítěti u jehož levého spánku ležela krásná stříbrná košíčkovitá náušnice. Hustě vedle sebe vysekané hrobové jámy, zachycené a prošetřené jen při svém západním okraji, v těchto místech navozovaly představu o přítomnosti větší skupiny hrobů či malého pohřebiště, pokračujícího dále východním směrem. Tuto představu však v dohledné době nelze ověřit výzkumem. Majitel sousední parcely nepovolí šetření, neboť zde má funkční hospodářské zázemí svého domu a vybetonovaný dvůr.

Ostatní zde ve vnitřním hradě zachycené hroby náležely patrně opravdu jen k ojedinělým, uloženým v blízkosti obytného stavení v němž jedinec žil. K takovým klasickým příkladům rozhodně náleží Hr. č. 1 z jižní části vnitřního hradu, na který jsme narazili hned v první sezóně obnovených výzkumů v r. 1986 (Klíma 1989, 125–144). Byl situován k severní (zadní) stěně obytného stavení (obj. 1) a rozhodně nepatřil k běžným a obyčejným. Kostra chlapce zde ležela ve velmi prostorné, velké jámě, zahluobené do skály. U nohou jsme našli pár silně zkorodovaných ostruh se zbytky garnitury a u levého boku větší železný nůž. Tento nález překvapil a současně pohřbeného zařadil k příslušníkům vyšší společenské vrstvy (**obr. 3**).

Skladba skupinových hrobů a jejich nálezové okolnosti se jeví jako dosti jednotná. V jednom, již zmíněném případě, to byly pouze dětské hroby, uložené v rámci větší hospodářské usedlosti (sonda Damián 2006). Podobná skladba pohřbů pouze dětských jedinců se objevila v okolí I. kostela, kde však mohlo jít o zbytek porušeného pohřebiště a navíc zde pro nedostatek hlinitého pokryvu podložní skály nebyly vhodné podmínky pro pohřbívání dospělých osob. Pouze 20 cm mocná vrstva hlíny a pod ní tvrdý skalní masiv neposkytovaly dostatečnou a potřebnou hloubku pro uložení jejich ostatků. Jinak se na několika ostatních místech objevil hrob dospělého jedince, kterým byla žena s novorozencem a případně ještě i s dalším nedospělým dítětem (Hr. č. 387 + 385 a 386; Hr. 412a + 412b a 412c). Je více než jisté, že v takovém případě žena zemřela při porodu a pozůstalými byla stejně jako její dříve narozené a později zemřelé děti pochována do vymezeného místa v dosahu svého obytného stavení. Totéž platí o uložení

■ **OBR. 3** Znojmo-Hradiště. Hrob chlapce č. 1 s ostruhami u severní stěny obytného objektu č. 1.

osamocených pohřbů, které jsou ukládány vždy v těsné blízkosti domu. Navíc jsme však také ve dvou případech zaznamenali vzájemné porušení sídlištního objektu a hrobové jámy (Hr. 3, 420). V prvním uvedeném hrobě jsme zachytili porušenou kostřičku novorozence. Ležela v mělké jamce skalního podloží a jakoby rozšířeném výklenku při zaobleném sz. rohu sídlištního – výrobního objektu (mlýnice), jehož podlaha byla zasekána 25 cm do skály (**obr. 4**). Pohřbené dítě původně leželo patrně v natažené poloze na zádech ve směru S–J. Kostí končetin i hrudníku byly rozházené, což mohlo být zaviněno činností drobného hlodavce. V prostoru

rozpadlé lebky se objevila část bronzové náušnice s mírně kónickým spirálovitým ukončením. Přibližně v místě pasu se potom malá hrobová jáma se silně zaoblenými rohy ztrácela v zásypu mlýnice. Samotný pohřeb mohl být uložen buď do ještě stojícího, ale dožívajícího stavení s patrně pultovou střechou, otevřenou k východu. Tento předpoklad by podepíral zcela jednoduchý charakter zásypu hrobu i mlýnice. Při velmi špatné čitelnosti terénu na Hradišti však nemůžeme vyloučit, a přikláníme se k této možnosti, pozdější uložení pohřbu dítěte. K pohřbu tedy s největší pravděpodobností došlo až po násilném zániku mlýnice, v níž se dochovalo kompletní vybavení s žernovem, praznicí a celkem 17 celými a rekonstruovatelnými nádobami. Obě události by s ohledem na charakter keramického zboží a složení jeho těsta, v němž se ojediněle v několika případech objevila jemná zrnka tuhy, mohly časově spadat do mladšího velkomoravského období poslední třetiny 9. – poč. 10. století.

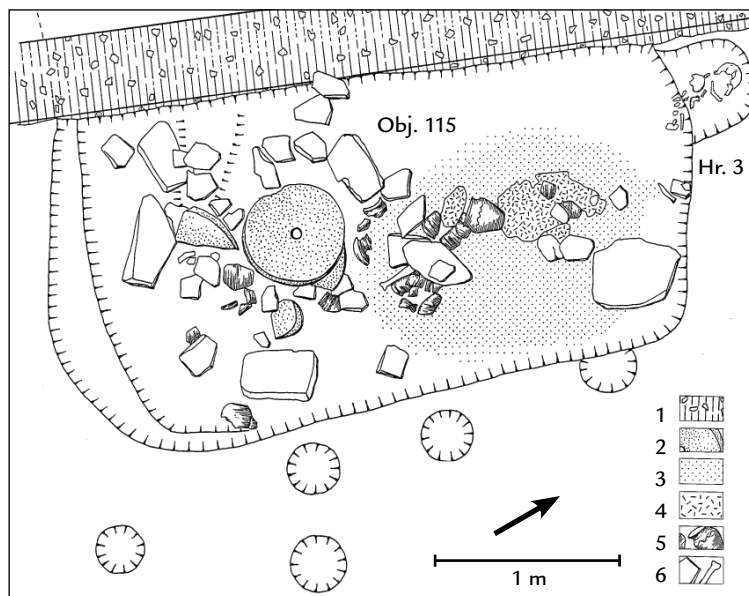
Z hlediska stratigrafického pozorování se pro následné vyvození relativně chronologických závěrů naskytla jedinečná příležitost v malém shluku výlučně dětských hrobů na opevněném předhradí, v areálu již zmiňovaného hospodářského dvorce (sonda Damián 2006). Při nedostatku hlíny zde pro uložení hrobu malé dívky (Hr. 420a) využili pozůstatí části již zaniklého obytného stavení se sníženou podlahou, zasekanou téměř 20 cm do skalního podloží. Hrob se zesnulou, ležící ve směru Z–V, výrazně obložili kameny ze zborcené pece. Ze zásypu objektu pochází bohatší kolekce keramiky, dvě šídla, 3 přesleny, nožík, rohové jádro, ale především potom dvě masivní železná kování koňského postroje, která lze zařadit do staršího velkomoravského období (Bialeková 1981, 70–71; *obr. 65, 66*; Poulík 1975, *tab. 74*). Samotný hrob, obsahující nižší, mírně dvoukónickou nádobu s výzdobou hřebenové vlnice na mírně lomené výduti, ohraňčenou na obou stranách pásem horizontálních rýh, dále páskový prsten a bronzovou náušnici se spirálovitým, kónickým ukončením, byl však také porušen. V oblasti pánve a femurů jej ve směru S–J prořal další dětský hrob s téměř nedochovanou kostrou a bez milodarů. Lze předpokládat, že tyto tři vzájemně se překrývající objekty reprezentují patrně delší časový úsek průběhu druhé a třetí třetiny devátého století. Bude zde však třeba pečlivého vyhodnocení všech nálezů a okolností, které může přinést nové zajímavé závěry a určitý posun v poznání datace prvků materiální kultury na znojemském hradišti. V současné době je již taková studie připravována.

Sledovaný celek hrobů v sídlištním prostředí hradiště sv. Hypolita je zajímavý i po stránce stavu **dochování jednotlivých koster a jejich uložení**. Opět důležitým momentem byla opakovaně zmiňovaná hloubka jámy a dále půdní podmínky. Průměrný a špatný stav dochování jsme zaznamenali u velké části hrobů (celkem 28 celků) především proto, že dna jejich jam byla zasekána do skalního

podloží. Pravidelná deprese ve skále totiž stahovala prosáklou povrchovou vodu a kostní tkáň i např. železné milodary, které po staletí neustále ležely ve vlhkém prostředí, proto rychleji podléhaly zkáze. Mnohdy se kosti zcela rozdrobily a tak jsme je dokázali vyzdvihnout pouze v rozpadajících se zlomcích. Stejně tak špatně se většinou dochovaly také kovové artefakty. Ve třech případech se kostra v hrobech téměř nedochovala a na její přítomnost jsme usuzovali jen podle kostního prachu na dně jámy. Trošku lépe se dochovaly dětské kostry v mělkých hrobech, uložené jen do hlinitého prostředí nad podložní skálou. Zde však zase v řadě případů nepříznivě působily jiné vlivy, jako pozdější i novodobé mechanické zásahy do terénu, chemismus povrchové hlíny atd. Nejlepší dochování zcela pochopitelně vykazovaly kostry uložené do sprašového prostředí jz. cípu opevněného předhradí, nebo do mocnější vrstvy hlíny při okrajích plochy Hradiště a ve výraznějších depresích skalního podloží. Takových lze uvést celkem čtrnáct. Ke stavu dochování náleží také otázka případného porušení hrobových celků. Důležitým prvkem při vyhodnocování se stává jejich původní, tedy staré, ještě velkomoravské poškození.

V našem studovaném vzorku jsme prošetřili 28 nepoškozených hrobů v původním uložení a 17 hrobů různě porušených. Staré, ještě středověké porušení jsme zaznamenali u sedmi a novodobé porušení u 10 pohřbů. Těch deset uvedených celků zachytila např. lžíce bagru při zemních úpravách, a hlavně při hloubení různých výkopových rýh. I když se od r. 1986 všechny zemní akce na Hradišti pozorně archeologicky sledovaly, nedokázali jsme předejít všem těmto různě rozsáhlým defektům. Některé z narušených hrobů se však daly i v neúplné podobě dostatečně dobře zrekonstruovat. Z hlediska chronologie byly nejvýznamnější ty celky, které nesly staré porušení (7 případů) a byly buď překryty velkomoravským objektem či hrobem (Hr. 424, Hr. 413, Hr. 412c, Hr. 410), nebo jej samy porušovaly (Hr. 425, Hr. 420a, Hr. 414).

Rozhodně zajímavé bylo také sledování samotné polohy koster. Základní uložení v poloze nznak

■ **OBR. 4** Neporušená část velkomoravského hospodářského objektu č. 115 – mlýnice s hrobem malého dítěte č. 3 v severní stěně zahloubení. 1 betonový základ skleníku; 2 žernov; 3 popel a uhlíky; 4 kusy praznice; 5 zlomky keramiky i celé nádoby; 6 kameny a kosti.

a rukama podél těla ve směru Z–V (jen s drobnými odchylkami) vykazovalo celkem 31 pohřbů a v netypické orientaci S–J jsme prošetřili 4 pohřbené děti. Další tři novorozenci leželi spíše ve spánkové poloze na pravém boku a u pěti jedinců jsme zaznamenali rozházené kosti, část kostry, vhození nebožtíka do jámy, nebo tragický skon v důsledku neštěstí a ponechání zemřelého na místě, bez pietního uložení jeho ostatků. Takovým byl např. Hr. 415 v sídlištním prostředí jz. předhradí. Představoval důsledek katastrofy a velkého neštěstí, kdy při požáru obytného stavení spadlo do hluboké jámy u domu starší dítě a bylo zde zavaleno trámy a několika kameny. V ruce dítě drželo větší železný nůž, kterým se patrně do poslední chvíle bránilo útočníkovi. Nálezová situace tak může v některých případech i barvitě přiblížit lidskou tragedii proběhlou před více než jedenácti sty lety (**obr. 5**).

■ **OBR. 5** Nožem se před útočníkem bránící starší dítě spadlo do hluboké jámy u jz. rohu velkomoravského domu, zde tragicky zahynulo a následně bylo zavaleno ještě hořícími dřevěnými trámy. Hrob č. 415. Celkový pohled na terénní situaci a detailní snímek hrobu v hluboké jámě.

Jámy velkomoravských hrobů na Hradišti měly v absolutní většině (31 sledovatelných případů) společný znak. Jak v prostoru hradu, tak také na předhradí byly až na několik výjimek, zahlobbených do mocnější vrstvy hlíny (především hroby dětí, např.: Hr. 2, Hr. 4, Hr. 420), spraše v jz. cípu Hradiště (Hr. 263, Hr. 264, Hr. 410), nebo do záspy objektů (Hr. 3, Hr. 91, Hr. 415, Hr. 420a), zasekány do podložního skalního masivu. Velmi tvrdý granodiorit umožňoval na svém zvětřalém povrchu zasekání do hloubky max. 25 cm. Další snižování již bylo v tvrdém materiálu velmi obtížné. Na druhé straně však můžeme u těchto hrobových jam velmi přesně stanovit jejich rozměry. Lze konstatovat, že v prostředí znojenského hradiště v absolutní většině, stejně jako na jiných lokalitách (Dostál 1982, 177), odpovídaly rozměry hrobových jam tělesné výšce pohřbených jedinců. Existují však i výjimky. Jednou z nich je hrob dospělé ženy č. 94, který dosahoval délky 225 cm. Jinak většina objevených dětských hrobů dosahuje úměrných délek do 130 cm. V této kategorii nezaznamenáváme přítomnost velkých a prostorných hrobů. A to patrně proto, že zde opět významnou roli hrál právě pracné zasekávání dna jámy do skály. Příliš výraznou roli zde nehrála ani náležitost pohřbeného dítěte k výše postavené společenské vrstvě, která se jinak projevila i bohatší výbavou. Opět ale můžeme zmínit jednu výjimku, kterou je prostorný hrob malého chlapce č. 1, který dosáhl obrovských rozměrů 234×105 cm a jako jediný ze všech sledovaných byl vybaven dokonce ostruhami s garniturou přezek, průvleček, nákončí a železným nožem (Klíma 1990, 17). V tomto případě by se dalo hovořit o příslušníku vyšší společenské vrstvy, který však byl pohřben mimo nekropoli, patrně v těsné blízkosti za domem svých rodičů. Na základě zjištěných skutečností, potvrzených rovněž v podmínkách sprašového podloží, můžeme oprávněně předpokládat, že uvedené tvrzení o velikosti hrobových jam a jejich úměře k výšce nebožtíka platí i u těch případů, kdy většinou pouze děti byly pohřbeny jen mělce, k bázi hlinité vrstvy nad skalním podložím. V takových případech se totiž velmi obtížně sledovaly změny mezi intaktní kulturní vrstvou a promíchaným zásypem hrobové jámy.

Hloubky hrobových jam nejsou z hlediska výmluvnosti tolik významné. To proto, že na stále žijící lokalitě mohlo po staletí docházet a také rozhodně docházelo k nejrůznějším stavebním a terénním úpravám, přirozeným dílčím přesunům zemin formou splachů na skloněném terénu i záměrnému srovnávání terénu terasováním, nebo vyrovnáváním navážkami. Všechny tyto úpravy mohly porušit i výrazně změnit nejen původní vzhled prostředí, ale samozřejmě hlavně základní údaje o hloubkách objevených hrobových jam. Proto musíme zjištěné výsledky také brát s určitou rezervou a pozorně sledovat statigrafickou situaci. Přesto při sumarizaci sledovaných údajů zcela jasně vychází, že největší počet hrobových jam vykazuje v obou celcích Hradiště hloubkové hodnoty od 35–120 cm. Z dosud uvedených faktů vyplývá jednoduchý závěr o objemech

hrobových jam, mezi nimiž díky velkému počtu dětských hrobů pozorujeme výrazné zastoupení menších jam do hodnoty 0,5 m³ (43 %) a potom v rozmezí 0,51–1 m³ (39 %). U zbytku hrobů nebylo možno přesně stanovit rozměry hrobu a tak následně také vypočítat objem jámy. K detailnějšímu vyhodnocení máme také k dispozici poměrně malý počet vzorků. S jistou dávkou pravděpodobnosti lze říci, že by větší počet vyhodnocovaných hrobů mohl přinést snad i trochu odlišné výsledky.

Tvar hrobových jam vykazuje většinou základní podobu obdélníka s mírně zaoblenými rohy, kolmými stěnami a rovným zasekaným dnem. Najdeme však i jámy nepravidelných půdorysných tvarů, v podobě lichoběžníka mírně rozevřeného k nohám (1×), k hlavě (1×) a se zaoblenou kratší stranou za hlavou. I přes málo početný soubor (přibližně 30 vzorků) se v některých případech při pozorném průzkumu hrobů podařilo vysledovat a rozpoznat jisté zvláštnosti v úpravě hrobových jam. Jejich dna byla většinou velmi pečlivě zasekána a zarovnána. V podobě delších, někdy křížem mírně obloukovitě vedených rýh bylo možno dokonce sledovat pracovní stopy po odsekávání kamene sekáčem. Na rozdíl od pohřebiště u II. kostela (Klíma 2004), kde jsme na dnech zcela pravidelně zachytili ještě slabou vyrovnávací vrstvičku spraše, tak v případě osamocených, nebo skupinových hrobů na sídlišti tato ojedinělá úprava dna chyběla. Nade dnem jámy jsme však při plavení hlíny častěji zachytili semínka rostlin, která pocházela z květin, jež pozůstali vložili či vhodili mrtvému do hrobu nejen ve formě kytic, ale snad i ve formě pokrytí dna jámy před uložením samotných ostatků. Vzácně se podařilo narazit na stopy po dřevěné úpravě. V poměrně jednolitém zásypu tmavě hnědé hlíny však byly těžko rozeznatelné. S ohledem na některé indicie, ale především díky častým analogiím na současně zkoumaném centrálním velkomoravském pohřebišti a také v některých případech dobře čitelnému sprašovému prostředí jihozápadního předhradí, jsme se dobrali jistého pozitivního výsledku a dřevěné úpravy i u osamocených hrobů musíme předpokládat ve větší míře. Objevily se nám stopy po kůlech na okrajích (Hr. 111), prkno pod chodidly a hlavou či deska pod tělem zesnulého. Ve dvou případech (Hr. 412a,b; Hr. 422) jsme zachytili stopy po uložení zesnulých v dřevěných schránkách. Nehovoříme o rakvích, neboť v jejich případě bychom museli vyzvednout z hrobu i železná pásová kování, která fixovala prkna. Zajímavým, zcela ojedinělým a v době středohradištní dosti netypickým prvkem se nám jeví přítomnost větší kamenné „stély“ v Hr. 94. Plochý kámen, záměrně zasazený kratší hranou do hlíny za hlavou pohřbené ženy, byl na okraji záspy jasně patrný. Předpokládáme, že mohl alespoň dočasně v prostoru východního okraje hradu označovat přítomný hrob. Ten byl zachycen zcela náhodně při budování centrální kanalizace v místech dnešní silnice. Jeho nejbližší okolí nebude možné v blízké budoucnosti detailněji prozkoumat, protože je překryto asfaltem, soukromou

zahradou a zastavěno domy. V takovém případě proto nelze vysledovat možnou přítomnost dalších podobných hrobů i s případným chronologicky citlivým doprovodným inventářem. U čtyř dalších pohřbů jsme zjistili také záměrné ukládání kamenů do prostoru hrobu. Ve třech případech se jednalo o obložení okraje hrobové jámy (Hr. 1, 93 a 420a) a v jednom případě dokonce o vyložení dna plochými kameny, na něž bylo ve sprašovém prostředí jihozápadního předhradí uloženo tělo zemřelého muže (Hr. 410).

Skupina celkem 49 sledovaných hrobů poskytla zajímavé informace i po stránce svého vybavení. Přidaný inventář se objevil v celkem 24 případech a hrobů bez nálezů jsme zaznamenali celkem 23. O zbylých dvou, pocházejících ze starých výzkumů bohužel nemáme žádné bližší informace. Můžeme tedy říci, že vzájemný poměr obou skupin – s inventářem a bez inventáře je přibližně stejný. Ve srovnání např. s Pohanskem (35 % hrobů s přídávkem) (*Dostál 1982*, 184) je na Hradišti v sídlištním prostředí více milodary vybavených hrobů (50 %).

V rámci stručného přehledu a krátkého pojednání o hrobovém inventáři sledované skupiny pohřbů je třeba nejprve poznamenat, že uvedený soubor je malý a neposkytl proto zvlášť výmluvnou a bohatou kolekci nálezů, které jsou zastoupeny vždy maximálně jen v několika kusech. Z tak omezeného vzorku nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry. Na ty si budeme muset počkat až při podrobné analýze inventáře současně zkoumaného pohřebiště.

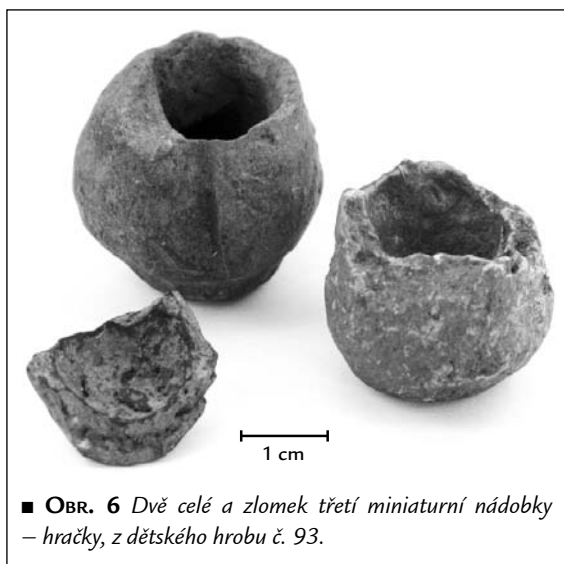
Keramika

Nádoby vypálené z hlíny patří k častějším nálezům v hrobech. Z našeho pojednáváného souboru lze uvést 7 převážně dětských hrobů, v nichž se u chodidel pohřbeného objevila nádoba. U dvou hrobů potom nádoby dvě (Hr. 263 a Hr. 371) a u jednoho dokonce tři, ale zvláštní. Dvě neúplné a všechny miniaturní o max. výšce 3 cm (Hr. 93). Celkem jsme tedy posoudili jedenáct hrnců, které doznávaly různé velikosti a úpravy. Většinou to byla typicky hrobová keramika, tedy malé hrnce (do 0,5 litru) soudkovitého tvaru se zaobleným, nebo kuželovitě seříznutým okrajem. Vyhlazený povrch šedohnědého odstínu nesl někdy v případě zaobleného okraje od podhrdlí až pod výduť výzdobu tří širších horizontálních pásů hřebenových vpichů, kladených téměř svisle (Hr. 422). V jeho keramickém materiálu byla přítomna příměs velmi jemné slídy. V případě kuželovitě seříznutého okraje povrch nádoby v podhrdlí zdobil pás volnější hřebenové vlnice a v podhrdlí byl stejným hřebenovým rydlem vytytý širší pás horizontálních ryh. Pozornost si s ohledem na keramiku zaslouží především tři dětské hroby. V hrobě č. 420 se objevil nižší a širší hrnec starobylejšího tvaru, mírně dvoukónický, se zaobleným okrajem. Výzdobu mu tvořila trojhrotým rydlem na výduti rytá hustší vlnice, ohraničená nahoře dvojitou a dole jednoduchou, výraznou horizontální

rýhou. Hrnec doprovázela pěkně dochovaná bronzová náušnice s konickým spirálovitým ukončením a jen zlomek bronzového páskového prstenu s jednou rozeznatelnou pukličkou po vyběžené výzdobě. Z chronologického hlediska je zajímavá hlavně náušnice. Typ, který nedávno podrobil pečlivé analýze Z. Klanica. Důvodně pozměnil jeho pozdní datování (*Dostál 1966*, 58) a přesvědčivě doložil, že náušnice se spirálovitými závěsky patří ke starší skupině moravských kostrových hrobů (*Klanica 2006*, 89). S tímto hodnocením se ztotožňujeme, neboť plně koresponduje i s našimi představami, doloženými také keramikou a nálezovými okolnostmi vázícími se k blízkému staršímu sídlištnímu objektu.

Za zmínku stojí rovněž další a velmi bohatý hrob malého děvčátka č. 263. V něm byly dokonce dva poměrně velké hrnce, které se jak velikostí, tak zpracováním i výzdobou odlišují od ostatní hrobové keramiky a mají blíže k nádobám na sídlišti. Je to velmi kvalitní, jemnozrnná, dobře do hnědošedých odstínů vypálená keramika. Širší, mísovitý hrnec s kuželovitě seříznutým okrajem nese ve své horní polovině těla tři pásy menší, trojitě a pečlivě ryté vlnice. Druhý hrnec má vejčitý tvar, je vyšší, rovněž s kuželovitým seříznutím okraje a výzdobou dvou pásů hřebenových vpichů, oddělených v podhrdlí horizontální rýhou. Vpichy horního pásu jsou pravidelné, nakloněné doprava. Spodní pás je výraznější, bodový a nakloněný zase vlevo. Na výduti nádobu zdobí drobnější a pravidelná vlnice zhotovená tříhrotým rydlem. Oba hrnce v hrobě doprovázel železný nožík, náušnice a krásný, ale hodně poničený náhrdelník. Byl složen ze čtyř velkých a dvou menších, světlezelených, podélně členěných korálků. Mezi nimi byly navlečeny také tři skleněné gombíky. Jeden modrý, druhý bělavý a třetí světlezelený. Kromě náhrdelníku se po stranách lebky objevily bronzové kousky, malé fragmenty a prach z několika náušnic, které byly zcela rozpadlé. Jasně mohl být rozpoznán jen pár s uzlíčky a členěným trubičkovitým závěskem. Z druhého páru se zřetelněji zachovaly pouze malé kroužky s uzlíčky. Dalším párem, zachyceným na hrudní kosti, byl potom typ s dutou kulíčkou. Inventář doplňoval malý, značně zkorodovaný železný nožík a skořápky z dokonce čtyř slepičích vajec. Celý uvedený soubor drobných nálezů spolu s keramikou nelze po chronologické stránce dosti přesně zařadit. Otevřená datace dosud zůstává u obou typů náušnic, poměrně široká je také u skleněných gombíků, řazených převážně do mladšího velkomoravského horizontu. Patrně se nebudeme mýlit, když u takového chronologického zařazení zůstaneme.

Třetí ze zajímavých hrobů (č. 93, sonda Statek 1993), který poskytl zcela ojedinělý keramický materiál, náležel opět malému dítěti. Obsahoval pouze dvě celé a jen část další miniaturní nádobky (**obr. 6**). Všechny tři kusy, z nichž největší dosahoval výšky pouhých 3 cm, se nacházely pohromadě v prostoru u chodidel kostry, byly rukou a prstem jednoduše vymáčkuty z kousku hlíny a jen zběžně upraveny. Vykazovaly spíše soudkový

■ OBR. 6 Dvě celé a zlomek třetí miniaturní nádoby – hračky, z dětského hrobu č. 93.

až vakovitý tvar a na nejlépe dochované „nádobe“ se objevil i náznak výzdoby v podobě části malé vlnice. Při přehlédnutí tohoto hrobového celku, který kromě zmíněných tří mininádobek neobsahoval žádný jiný inventář, se nabízí jednoduché vysvětlení. Předměty byly oblíbenými hračkami dítěte a proto mu je pozůstali také vložili do hrobu. O funkci hraček podobných malých nádobek ze Staré Kouřimi již dříve uvažoval M. Šolle (1959, 465). Vyskytují se poměrně vzácně, jsou však větší než ve Znojme a další jejich význam bývá někdy také spatřován v symbolickém milodaru, zhotoveném za účelem uložení do hrobu. Na pohřebišti v Dolních Věstonicích tyto nádoby po jedné údajně pocházely ze čtyř hrobů, z nichž dva byly dětské a dva snad starších jedinců. Z exemplářů se však zachoval pouze jeden kus o výšce 5,6 cm a průměru okraje 8,4 cm (Ungermann 2007, 183). Nesetkali jsme se s případem, že by v jednom hrobovém celku byly jako na Hradišti ve Znojme tři miniaturní nádoby. Právě jejich počet nás vede k přesvědčení o jejich funkci, jako hraček. Další ojedinělé nálezy známe ještě z Olšan (Novotný 1974, 71, tab. 76:4) a také z Pohanska sv. předhradí z Hr. č. 10 (Dostál 1970, 124, obr. 5:10).

Náušnice

se objevily v celkem devíti hrobech, 12 typologicky identifikovatelných a jednom typově neidentifikovatelném kuse. Některé z hrobů, patrně novodobým porušením přišly o párový exemplář, ale v několika případech, při umístění náušnice na hrudi pohřbeného jedince, musíme počítat pouze s jednou náušnicí, která byla většinou pohřbenému dítěti vložena do hrobu pozůstalými. Po stránce typologické se ve sledovaných hrobech setkáváme jak s jednoduššími šperky tzv. podunajského původu, tak také šperky honosnějšími, veligradského (byzantsko-orientálního) původu. K těm jednodušším patří **náušnice s trubičkovitým závěskem** (5 ks ve dvou hrobech), které se obecně v hrobech objevují často a také ve více kusech. Jsou bronzové,

s kruhovitým průřezem drátku a jejich závěsek je svinutý ze zvláštěho plíšku. Pomocí ouška je navlečen na spodní oblouk a do jeho dolního konce (ústí) je vsazena kulička. Šperk byl nenáročný na výrobu a stal se také proto lidovým. Měl poměrně dlouhé trvání po většinu celého velkomoravského i povelkomoravského období, ale jeho detailnější chronologie není dosud příliš propracovaná. Někteří z badatelů používání tohoto typu náušnice trochu omezují na období konce 9. – pol. 10. století (Měřinský 1988, 131). V obou hradišských hrobech (Hr. 389, Hr. 263) bohužel nemáme další průkazný inventář, který by mohl upřesnit jejich datování. V Hr. 389 se našly jen tyto náušnice a v Hr. 263 vyspělá keramika (2 hrnce) a především náhrdelník z velkých, podélně členěných korálů a tří skleněných gombíků, které mají rovněž širší dataci. Kolem lebky se zde objevily ještě další bronzové zlomky ze dvou párů náušnic, které však byly rozpadlé a téměř neidentifikovatelné. Jeden z párů náležel patrně **náušnicím s dutou kuličkou** (nezdobeným bubínkem), zavěšenou pomocí oka na spodní oblouk. I tento typ šperku, jak nedávno prokázal Z. Klanica (2006, 100), má v používání širší časové rozpětí od staršího velkomoravského horizontu až do 10. století. Rozhodně nejzajímavější z náušnic podunajského původu však jsou dva bronzové exempláře **náušnic se spirálovitým ukončením**, objevené po jednom kuse v Hr. 3 a v Hr. 420. Původně byly zařazovány do pozdního velkomoravského období (Dostál 1966, 32), ale výsledky posledního bádání výskyt tohoto šperku, jak bylo zmíněno již výše (viz keramika), zasadily do dřívějšího období, dokonce ke staršímu horizontu velkomoravských kostrových hrobů (Klanica 2006, 89). Devátým typologicky zařaditelným exemplářem byla poměrně ojedinělá a zajímavá **náušnice se zdvojenými uzlíčky a oboustranným plechovým závěskem z profilované trubičky s kuličkou**. Tuto nečetnou skupinu náušnic v počtu pouhých sedmi kusů, pocházejících z dolnověstonického pohřebiště, nedávno vyčlenil Š. Ungerman (2007, 84). Charakterizoval ji jako určitou imitaci typu se spirálovitými závěsky, která mohla být výrobkem místní dílny, zásobující jen jednu z pohřbívacích komunit. Analogie nalezl jen v Rajhradcích (Staňa 2006, 147, obr. 55/2,4). Nyní nabízíme další podobný exemplář ze Znojma, kam se také tato varianta šperku dostala. A to do hrobu dítěte č. 120 u námi interpretovaných základů prvního kostela (Klíma 2001). V tomto případě by se však správně nemělo jednat o hrob ojedinělý, ale vzácně nezničený a neporušený v rámci patrně malého kostelního pohřebiště. Rovněž u nálezů těchto náušnic je zatím problematické jejich přesnější chronologické zařazení.

Ve dvou osamocených hrobech ze sídlíštního prostředí znojmského hradiště jsme však po jednom exempláři zachytili také bohatší náušnice veligradského původu. Z dětského hrobu č. 386 při východním okraji hradu jsme vyzvedli drobnou **stříbrnou náušnici se šesti (sedmi?) košíčky**, která se svoji

skladbou trochu liší od popsaného základního typu (Dostál 1966, 38, obr. 9). Malé košíčky má sestaveny do trojúhelníkovité plochy (3–2–1 košíček) ukončené kuličkou. Z krajního košíčku v trojici horní řady vybíhal drátek závěsného kroužku a ze středního zlomek drátku s patrným odlomem. Na něj mohl být naletován ještě sedmý košíček. V hrobě byla náušnice s odlomeným zbytkem horního oblouku zcela osamocena, bez dalšího doprovodného inventáře. Při jejím posuzování, jako jisté varianty tohoto typu náušnic, můžeme sáhnout jen k nepřímým analogiím, které obecně tento typ šperku tradičně zařazují do mladšího velkomoravského horizontu (Ungerma 2007, 103).

Druhou náušnicí byl bronzový, **zlacený exemplář hrozníčkovité náušnice s granulovanými uzlíky** sevřenými kroužkem a **oboustranným hrozníčkem**. Pochází rovněž z dětského hrobu, tentokrát č. 410a, na okraji sídlištní plochy a doprovázely jej dva netypické předměty starožitného charakteru, které měla mrtvá zavěšeny na krku (viz níže). Sídlištní plocha se ze severu dotýká areálu kolem I. kostela. Náušnice s hrozníčky jsou známy především v drobném stříbrném provedení, ale také z bronzů. Zhotovené z bronzové suroviny jsou však větší a také hrubší, s většími granulami. Tomu odpovídá i náš hradištský exemplář, také vyrobený z bronzů, ale zlacený. Drát kroužku je jako u většiny těchto náušnic hraněný, uzlíky se skládají ze tří prstenců, z nichž střední jsou granulované a z obou stran je svírají kroužky z granulovaného drátku. Spodní část hrozníčku má čtyři řady granulace o šesti zrnech, sevřených granulovaným drátkem, a na konci opatřených větší kuličkou. Podobnou strukturu má také horní hrozníček, ale je kratší, pouze o dvou řadách hlavní granulace. V odborné literatuře nejsou náušnice s oboustranným hrozníčkem hodnoceny jako chronologicky citlivé, protože se na Moravě vyskytují po celé velkomoravské období.

Skleněné gombíky

se vyráběly v domácím prostředí ze světlezeleného, modrého, žlutavě bílého a bezbarvého skla a často se zavěšovaly mezi korály do náhrdelníků. Ze znojemských izolovaných hrobů známe zatím pouze dva hroby s celkem čtyřmi skleněnými gombíky. Všechny doprovázely korálky a tvořily právě součást náhrdelníku. Tři z nich jsme objevili v bohatě vybaveném dětském hrobě č. 263, kde byl jeden gombík modrý, druhý světlezelený a třetí bezbarvý (či bělavý). Ten tvořil střed náhrdelníku a od něho byly další dva souměrně odděleny šesti velkými, podélně členěnými korály světlezelené barvy a dvěma kotoučkovitými korálky. V inventáři hrobu jsme našli také ještě 3 páry náušnic, dvě nádoby (viz výše), železný nůž a skořápky ze čtyř slepičích vajec. Rovněž druhý dětský hrob č. 111 byl dobře vybaven milodary. Gombík zde doprovázel velký světlezelený, podélně členěný korál trubičkovité formy, dále pouze ve fragmentech vyzvednutá železná, patrně

terčovitá spona, šídlo, nůž a několik dalších drobných železných zlomků neidentifikovatelného významu.

O skleněných gombících se obecně tvrdí, že po stránce chronologické nejsou příliš citlivé. Jejich počátky jsou v poslední době hledány již ve starším velkomoravském horizontu u příslušníků neprivilegované společnosti a závěr jejich výskytu je potom kladen do konce první poloviny 10. století (Klanica 2006, 84).

Korály a „starožitnosti“

Skleněné korály náhrdelníků mají velmi blízko ke skleněným gombíkům a stručně jsme je proto také zmínili již výše. Pocházejí ze stejných hrobů jako gombíky a jsou zastoupeny především velkými světlezelenými a 4× **podélně členěnými** exempláři. Jejich délka se ve Znojmě pohybuje od 1,2 do 2,8 cm a síla až do 1,6 cm. Byly v oblíbě opět velmi dlouhé. Vyskytují se již ve starším velkomoravském horizontu a v menší míře se používaly ještě v povelmoravském období. Pozornost jim věnovali již J. Poulik (1948, 64), V. Hrubý (1955, 256), B. Dostál (1966, 47, 53) i Č. Staňa (1995, 41). Posledně jmenovaný je zasazoval již do první poloviny 9. století. S výjimkou Dolních Věstonic, odkud pochází nejvíce moravských exemplářů (v 55 hrobech celkem 142 korálů), se jinde zatím objevily vždy jen v několika hrobech (Ungerma 2007, 112). V Čechách se tyto korály vyskytují častěji (Sláma 1990, 129). V této kategorii šperků mají zastoupení i dva 2× **příčně členěné** a jeden 3× příčně členěný korálek, tedy předměty, které jsou tradičně zařazovány do klasického velkomoravského období.

Do této skupiny ozdob, tvořících součásti náhrdelníku, jsme zařadili i dva evidentně starobylé drobné předměty, zachycené v dětském hrobě č. 410a společně se zlacenou náušnicí s oboustranným hrozníčkem (**obr. 2**). Byla to především polovina menšího korálu hnědočervené barvy se dvěma (celý korál se čtyřmi) bradavkovitými výčnělky s modrým okem na bílém podkladě. Druhý předmět byl malý bronzový ozdobný závěsek s okem na zavěšení, který by mohl být součástí ozdobného bronzového opaskového řetězu laténského původu a stejně jako korálek by mohl být datován do 2. století př. n. l. (Pleiner 1978, 594–595, obr. 30). Znamenalo by to, že se některé staré náhodné nálezy druhotně uplatnily jako závěsky a ozdoby začleněné do náhrdelníků. Mohly snad mít i význam amuletů.

Terčovitá železná spona

alespoň za malou zmínku stojí zajímavý hrobový nález, který se však dochoval jen v železných zlomcích bez možností rekonstrukce. Již při vyzvedávání z hrobu č. 111, situovaného na okraj sídlištního areálu a volného prostoru okolo kostela č. I., se rozpadal a tak jej lze popsat jen na základě jednoduchého náčrtu v inventáři. Jeho význam může

upřesnit i poloha uložení. Nalézal se v levé horní části hrudníku, nedaleko skleněného gombíku. Při odkrytí na první pohled upoutal kruhovitý terčík o průměru 27 mm se zbytkem pravidelně rozmístěných výstupků na ploše při obvodu. Pod tímto terčíkem na obou protilehlých stranách vyčnívaly kousky slabé a na jednom konci tupě zahrocené tyčinky. Spony jsou obecně ve velkomoravských hrobech skutečnou vzácností a náš vlastně nedochovaný exemplář by si zasluhoval samostatné a podrobné analýzy.

Prsteny

Jsou zatím ve sledovaných hrobech na Hradišti zastoupeny pouze jedním zlomkem páskového exempláře (Hr. 420a) a jedním necelým drátěným kusem z Hr. 422. Téměř zničený páskový prsten se ve fragmentu zachoval přímo na prstním článku, kterým výrazně proniklo zelené zabarvení. Zhotovený byl z bronzového plíšku-pásku, širokého 5 mm a při kraji jej zdobila jedna výrazná puklička. V literatuře panuje názor o obtížnosti datování těchto prstenů, které se užívaly patrně delší dobu a byly blízké prstenům šitkovým. K jejich počátku se vyslovil B. Dostál (1991, 83), který je na základě rozmístění v několika od sebe vzdálených hrobech pohřebiště vrocil do poměrně časného období. Ve Znojme teď tuto představu můžeme potvrdit, neboť můžeme předložit konkrétní doklad o spojení tohoto typu prstenu s náušnicí se spirálovitým ukončením, jejíž časnější výskyt již od staršího velkomoravského horizontu přesvědčivě doložil Z. Klanica (2006, 89). V hrobě č. 420a nám právě tato náušnice doprovází páskový prsten. Druhý exemplář náleží k typu drátěných šperků. Je zde reprezentován neúplným bronzovým kroužkem mírně půlkruhovitého průřezu. Jeden jeho konec se mírně rozšiřuje v plošku s otvorem pro malý nýtek, zatímco druhý konec je odlomen. Drátěné prsteny jsou špatným chronologickým ukazatelem, neboť se vyskytují i v mladohradištním materiálu. Tak vysoké datování nám však ve znojemském prostředí nedovolí uvést doprovodné nálezy tohoto drátěného prstýnku, kterými jsou především dva kusy 2× příčně členěných korálků – jeden modré a druhý zelené barvy a jeden 3× příčně členěný korálek také světle zelené barvy, které jsou typickými velkomoravskými šperky.

Nože

náležely k univerzálním předmětům nacházejícím uplatnění jak při různorodé práci tak také ve funkci osobní zbraně. Jak nám dokládají příklady ze sedmi hrobů Znojma-Hradiště, objevují se v jednom, ale i ve dvou exemplářích v hrobech malých dětí – dívek, chlapců i dospělých žen a mužů. Většinou se nalézaly u pasu ve zbytcích dřevěné pochvy, potažené kůží a v poloze, která jasně dokládala jejich zavěšení na opasku. Až na dvě výjimky měli pohřbení nůž u levého boku. Jednou to bylo u pravého boku a konečně tragicky zemřelá dívka (Hr. 415) svírala i po smrti železný nůž v pravé dlani

v obranné pozici před hrudníkem. Pro chronologii se železné nože nehodí. Jistý význam bychom mohli hledat v jejich dílčích tvarových úpravách a velikostech. Náš malý soubor nožů z ojedinělých znojemských hrobů, čítající pouhých 8 kusů reprezentují většinou jen menší nože s užší čepelí, které i velikostně odpovídají použití dětmi a ženami. Jeden větší, snad bojový nůž se však objevil v hrobě chlapce (Hr. 1), který byl pochován s ostruhami. Skromný počet objevených nožů však nedovoluje rozvinout podrobnou typologickou analýzu. Tu budeme moci provést až na základě připravovaného a dokončovaného zpracování bohatých mikulčických nálezů, jejichž soubor tam přesáhl počet 1300 kusů. Již dokončované dílo autora tohoto příspěvku na toto téma však bylo částečně zničeno a práce dlouhodoběji zastaveny velkým požárem mikulčické vědeckovýzkumné základny v r. 2007.

Šídla, hrot?

Šídla jsou drobné, oboustranně zahrocené železné tyčinky často z poloviny kruhovitě (pracovní část) a poloviny čtvercovitě průřezu (násadní část v kostěné či dřevěné rukojeti). V hrobech bývají uloženy u opasku zemřelého, původně snad v nějakém váčku s drobnými potřebami. Ze sledované skupiny znojemských hrobů známe snad pouze jeden (Hr. 111), mírně zploštělý, navíc koroze značně zničený exemplář, který se však ani nenalezl na obvyklém místě u boku, ale v oblasti chodidel. Ležel zde společně s několika ptačími kůstkami. Nemožnost jeho jasné interpretace společně s nálezovými okolnostmi by v tomto případě dokonce mohla popírat funkci šídla a spíše navozovat představu o zbytku malého a zkorodovaného hrotu šípů s nasadním trnem (řapem), kterým byl zastřelen do hrobu vložený pták.

Klasická šídla (či proplétáčky), vyrobená z duté kosti, se jako milodar v hrobech vyskytují poměrně vzácně. Proto nás mírně překvapilo, že se ve Znojme objevila hned ve dvou hrobech č. 412 (ženy) a 422 (dívčete) u pravého boku pohřbené. V každém případě však můžeme konstatovat, že celá tato skupina předmětů nemá chronologickou průkaznost.

Ostruhy s garniturou

se ve znojemských ojedinělých hrobech objevily pouze v jednom případě (Hr. 1). Ležely u patních kostí kostry mladého chlapce a doprovázely je spíše kousky a fragmenty dvou železných přezek, průvleček a malých nákonců, tvořících jejich soubor. V celistvosti se dochovaly pouze jedna ostruha s nepřilíživě zřetelnou ploténkou, jedna přezka s plechovou tylní destičkou a jedna průvlečka (Klíma 1999, 19). Vyrobené byly ze železa a zachovaly se opět velmi silně poškozené koroze. Patrně nenesly speciální výzdobu tauzií. Ramena ostruh mají lehce parabolický tvar s pravoúhle ukončenou ploténkou, opatřenou řadou nýtků patrně kolmou k ramenům. Blíže se ostruhami zabýval již V. Hrubý (1955, 182

a n.) a zasadil tento typ do první poloviny 9. století, s užíváním až do třetí čtvrtiny 9. věku. K podobnému datování na základě hrobových nálezů v Pobedimi dospěl také A. Ruttkay (1976, 346–349) – jeho typ 2 a rovněž D. Bialeková (1977, 103–160) – její typ IV. Máme zde tedy bohatou oporu pro datování také našeho exempláře k polovině či po polovině 9. století. Stejně tomu je také s přezkou, jejíž rámeček vykazuje tvar písmene D a průvlečnou se zajímavě tvarovaným štítkem. Ten je na svých bočních stranách probrán hlubšími zářezy do tří obloukovitých výčnělků.

Skorápky slepičích vajec

se podařilo zachytit pouze v jednom dětském hrobě č. 263, který v souboru sledovaných patřil k nejbohatěji vybaveným. Náležely čtyřem kusům a všechny byly uloženy po levé straně lebky. Náš nález plně odpovídá zjištěné situaci na některých ostatních slovanských pohřebištích, kde jsou také vejce spojována s bohatě vybavenými hroby především dětí, ale i dospělých jedinců. Častěji jsou dávana do hrobu ve starším středohradištním období, zatímco v mladší skupině kostrových hrobů jejich výskyt klesá (Klanica 2007, 74–75). K podobnému závěru dospíváme při sledování situace na nově objeveném a v současnosti zkoumaném centrálním hradištském pohřebišti. Obecně jsou nálezy skorápek slepičích vajec spojovány s představou vzkříšení.

Závaží

V jednom z kostrových hrobů, zachycených náhodně při bagrování kanalizační rýhy se u porušené kostry dospělé ženy (Hr. 529) objevily dvě části jednoho většího a neúplného keramického závaží. Slavinita hrobu zde nebyla zcela jistá, ale v každém případě nález dokladoval úzký vztah pohřbené ke konkrétní pracovní činnosti, který vyjádřili pozůstalí i po smrti zesnulé ženy. Podobné předměty se ve velkomoravských i mladších hrobech nevyskytují a proto náš nález budí i jistou nedůvěru při chronologickém zařazení hrobového celku.

Stěla

Na interpretaci trochu problematičtější je nález většího kamenného bloku ve formě plochého hranolu, usazeného kratší stranou do západního okraje hrobové jámy za hlavu pohřbené ženy (Hr. 94) tak, aby stál a původně snad i částečně vyčníval nad okolní terén. V tomto případě se přímo nabízí představa kamenného značení hrobu, tedy přítomnosti stély, která je však ve středohradištním období dosti ojedinělá. Nicméně doprovodné nálezy nás nenechávají na pochybách o velkomoravském stáří tohoto hrobového celku. S podobnými, i když většími a nápadnějšími stélami se na velkomoravských pohřebištích setkáváme vzácně (Hochmannová-Vávrová 1962, 230; Hrubý 1955, 66, obr. 7). Jejich výrazné rozšíření je doloženo až od mladší doby hradištní a ve středověku (Hanuliak 1979).

Závěr

Krátké nahlédnutí do problematiky poměrně malé skupiny osamocených a skupinových hrobů v sídlištním prostředí velkomoravského výšinného hradiště sv. Hypolita ve Znojmě přineslo několik zajímavých poznatků o zvycích zdejších obyvatel a jejich materiální kultuře. Ty však nejsou definitivní a mohou být výsledky dalších výzkumů postupně doplňovány i opravovány. Jistý problém vidíme především v torzovitosti a omezenosti dosavadních výzkumů vzhledem k jejich pouze zachraňovacímu charakteru. Na Hradišti by bylo třeba provádět také výzkumy systematické. I přesto jsme mohli konstatovat, že podobně jako na ostatních hradištích drobná pohřebiště a ojedinělé hroby, jejichž počet ve Znojmě zatím dosáhl 49, obsahují až na ojedinělé výjimky především pohřby řadového obyvatelstva. Měly patrně jednoduchou úpravu hrobových jam a oproti některým ostatním lokalitám poměrně vysoké procento hrobů s milodary (téměř 50 %). Malé skupiny hrobů se objevily na výraznějších polohách uvnitř hradu i předhradí, vždy v těsné blízkosti sídelních i sídlištních objektů a jejich seskupení, s nimiž byly současné. V některých případech však byly hrobové jámy patrně záměrně situovány také do okrajových částí již zaniklých objektů (domů i výrobních objektů), neboť se při malé mocnosti hlíny v okolí dalo dobře využít deprese v podložní skále vytvořené zasekáním jejich podlah. Obyvatelé hradiště museli v takových případech mít i s odstupem času povědomí o lokalizaci starších objektů. Někdy ale ne zcela přesnou, neboť se při výkopu jámy dostali i mimo stavení a museli stejně část hrobu vysekat ve skále. Vedle absolutní převahy dětí v těchto ojedinělých hrobech se ve sledované skupině vyskytly i hroby žen – matek s dítětem, hlavně novorozencem a jen zcela výjimečně hrob muže. V hrobech s inventářem se objevovaly především šperky podunajského rázu, ovšem vyskytly se i honosnější, veligradské (byzantsko – orientální). Z okruhu řadového obyvatelstva se vymykal hrob chlapce s ostruhami, tedy takový, jaký bychom nehledali mezi ojedinělými pohřby, ale spíše na centrálním pohřebišti. Ve Znojmě máme rovněž vysoké procento hrobů s keramikou (14 %), což by zase mohlo dokládat silnější pohanské přežitky místního obyvatelstva. V rámci nepříliš početné skupiny sledovaných hrobů lze jen naznačit, že např. na rozdíl od Pohanska (Dostál 1982, 198) je vybavení znojmských ojedinělých hrobů bohatší a nepodává tak významné svědectví o sociální diferenciaci velkomoravské společnosti. K otázce datování lze říci, že sledované hroby časově spadaly do celého velkomoravského období. Jen některé chronologicky citlivější doprovodné nálezy umožnily přesnější vročení několika hrobových celků již do staršího velkomoravského horizontu, ostatní potom do vrcholného až pozdního velkomoravského období. Nezodpovězenou ale dále zůstává otázka kdo a proč byl na Hradišti sv. Hypolita takto pohřbíván. Snad další výzkumy a objevy přispějí i k objasnění této záhady.

Literatura

- Bialeková, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim. (Typologie und Datierung). SLA 25, 103–160. Bratislava.
- 1981: Dávne slovanské kovárství. Bratislava.
- Dostál, B. 1961: Velkomoravské Znojmo ve světle archeologických nálezů. SPFFBU E6, 97–126. Brno.
- 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1970: Severovýchodní předhradí Břeclavi-Pohanska. SPFFBU E 18/19, 117–144. Brno.
- 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. SPFFBU E 27, 135–201. Brno.
- 1991: Zur datierungsfrage des grossmährischen Schmucks. In: Chronologische Fragen des 7. – 10. Jahrhunderts. Archeologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II. Treismauer, 15. – 16. 10. 1990. Sonderdruck Zalai Múzeum 3, 81–87.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- Hanuliak, M. 1979: Hroby pod náhrobními kameňmi v 11.–14. storočí. SLA XXVII – 1, 167–186. Bratislava.
- Hochmannová-Vávrová, V. 1962: Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě „Na Valách“. Výzkum v letech 1957–59. ČMMB XLVII, 201–270. Brno.
- Kalousek, F. 1955: Velkomoravské hradisko ve Znojme – Hradišti na Moravě. SPFFBU C2, 9–30. Brno.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice – Kláštersko. PA 76, 474–539. Praha.
- 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště I., II. Praha.
- Klíma, B. 1989: Nová etapa archeologických výzkumů Znojma – Hradišti. Jižní Morava 25, sv. 28, 125–144.
- 1999: Hradiště sv. Hypolita ve Znojme. Deset let archeologických výzkumů velkomoravského centra (1986–1995). Sborník prací PdF MU, řada společenských věd č. 17, 3–65. Brno.
- 2001: Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Znojme – Grossmährische Kirchenarchitektur auf dem St. Hippolyt – Burgwall in Znaim. Velká Morava mezi východem a západem. Spisy AÚ AV ČR 17, 228–240. Brno.
- 2004: Objev části velkomoravského pohřebiště pod středověkým až novověkým hřbitovem u kostela sv. Hypolita ve Znojme – Hradišti. Zborník na počesť Dariny Bialekovej, 179–190. AÚ SAV Nitra.
- 2007: Archeologický výzkum ve Znojme – Hradišti v r. 2006. PV 48/2006, 528–530. AÚ AV ČR Brno.
- 2009: Jediný archeologický objev na Hradišti sv. Hypolita ve Znojme. Sborník prací PdF MU, řada spol. věd č. 23, 3–14. Brno.
- Klíma, B. F. – Kratochvíl, L. – Škopová, T. 2007: Archeologická výzkumná sezóna r. 2006 ve Znojme. Sborník prací PdF MU, řada spol. věd. č. 22, 220–226. Brno.
- Měřínský, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. PA LXXVII, 18–80. Praha.
- 1988: Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. Rodná země, 122–145. Brno.
- Novotný, B. 1974: Záchraný výzkum slovanského pohřebiště u Olšan. PV 1973, 71. Brno.
- Pleiner, R. a kol. 1978: Právěké dějiny Čech. Praha.
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Ruttikay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei 2. SLA 24, 245–395. Bratislava.
- Sláma, J. 1990: Slovanské pohřebiště. Ločenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praehistorica 16, 103–134. Praha.
- Staňa, Č. 1995: Příspěvek k poznání horizontu veligradského šperku. SPFFBU E 40, 37–45. Brno.

- 2006: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Spisy AÚ AV ČR Brno 29. Brno.
- Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. PA 50, 353–506. Praha.
- Ungerman, Š. 2007: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Disertační práce. ÚAM FF MU. Brno.

Summary

Conclusions

A brief insight into the issues of relatively small groups of isolated and mass graves in the settlement environment of the Great Moravian elevated settlement of St. Hippolytus in Znojmo has brought some interesting knowledge about the customs of local people and their material culture. But these are not, however, definitive and may be gradually supplemented and corrected by the results of further research. A certain issue can be seen mainly in fragmentariness and limitations of the existing research in relation to their rescue character only. It would be necessary to carry out a systematic research on the settlement. Despite, we could note that, like in other settlements, minor and isolated graves, whose number has reached 49 in Znojmo, contain only isolated exceptions, especially the funerals of ordinary people. They seem to have simple adjustment of grave pits and in comparison to some other sites, relatively a high proportion of graves with charitable gifts (almost 50%). Small groups of graves appeared in the more pronounced positions inside the castle and around, always in close proximity of housing and residential buildings and their groupings coming from the contemporary period. In some cases, pit graves were apparently deliberately situated in the peripheral parts of already defunct buildings (houses and factory buildings), since the depression in a rock slide – due to small thickness of clay – could be well used for cutting their floors. The inhabitants of the settlement, in such cases, must have been aware of the location of some older buildings. Sometimes their knowledge was not entirely correct, because – when excavating the pit – they got out of the house, and they had to cut the grave in the rock anyway. Besides the absolute majority of children in these isolated graves, there were also the graves of women in the reference group, and also mothers with children, especially with newborns, and the graves of men only exceptionally. In the graves with inventory, there were mainly jewels of the Danube character, called “podunajské” but there were also splendid jewels, called “veligradské” (Byzantine – oriental). There was a grave of a boy with his spurs among the ordinary people graves that we would not have expected there, among the sporadic burials, but rather on the central cemetery. In Znojmo, we also have a high proportion of graves with pottery (14%), which might prove stronger pagan survivals of the local population. Within a relative small group of observed graves, we can only suggest that e.g. in contrast to Pohansko (Dostál 1982, 198), the equipment of isolated graves in Znojmo is richer and does not give such a significant testimony to the social differentiation of Great Moravia. As far as the issue of dating, it is to say that all the graves fall into the times of the Great Moravian period. Only several chronologically sensitive accompanying findings allowed a more accurate dating of a few graves into the older part the Great Moravian period, others are then dated to the highest or the later Great Moravian period. But there remains an unanswered question who and why was buried like that in the settlement of St. Hippolytus. Perhaps, further research and discoveries we will help us to clarify this enigma.

■ doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.
Pedagogická fakulta MU Brno
BohuslavKlima@seznam.cz